

Michaela KUZMOVA
Blagoevgrad

Ke konfrontačnímu popisu ustálených přirovnání v bulharštině a češtině

V bulharštině a češtině tvoří ustálená přirovnání (UP) poměrně velké soubory jednotek frazeologické povahy, jež se vyznačují specifickými strukturními a sémantickými rysy. Přestože slovníky, obsahující značné množství bulharských a českých UP,¹ a teoretické studie,² zaměřené na jejich vnitrojazykový popis a výklad, byly publikovány již více než před dvaceti lety, zůstaly tyto jednotky mimo okruh konfrontačně porovnávacího studia obou jazyků.³

Ve svém příspěvku se zaměřím hlavně na problematiku mezijazykové ekvivalence, přičemž budu věnovat pozornost také faktorům, s nimiž souvisejí shody a rozdíly, zjištěné při konfrontaci na úrovni jednotlivých UP v bulharštině a češtině.

Vzhledem k strukturní, popř. sémantické sekundárnosti frazeologických jednotek se vztah mezijazykové ekvivalence v oblasti frazeologie podle A. Rajchštejna⁴ zakládá jednak na shodě komponento-

¹ Srov. *Lidová rčení* (Zaorálek 1996); *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání* (SFČI); *Речник на устойчивите сравнения в българския език* (Кювлиева 1986).

² Srov. Čermák 1983, Кювлиева 1986.

³ V bibliografii knižních a časopiseckých prací z oblasti bulharské frazeologie, kterou zpracovala J. Lichtenberg (Lichtenberg, 2001), je kolem 50 publikací, zaměřených na konfrontaci, v nichž se bulharské frazeologické jednotky porovnávají převážně s ruskými a slovenskými. Konfrontačnímu popisu a výkladu bulharské a české frazeologie je věnována pouze obsáhla studie St. Sojčeva o tzv. monokolkabilních frazeologických komponent (Стойчев 1989).

⁴ Podrobněji viz Райхштейн 1979.

vého složení a strukturní organizace konfrontovaných jednotek (jde o tzv. shodu aspektovou), jednak na shodě významové (jde o tzv. shodu funkčně-sémantickou). Kombinace aspektové a funkčně-sémantické shody se vyskytuje poměrně zřídka, a proto se při mezijazykové konfrontaci frazeologických jednotek rozlišuje mezi tzv. úplnými (symetrickými) a částečnými (asymetrickými) ekvivalenty.⁵

V oblasti bulharských a českých UP lze vymezit tři základní typy mezijazykových ekvivalentů – ekvivalenty identické, analogické a paralelní. Vymezení uvedených typů mezijazykových ekvivalentů vychází z kombinací shod a rozdílů zjištěných na základě konfrontace jednotlivých bulharských a českých UP vzhledem k následujícím parametrům:

- a) význam konfrontovaných jednotek,
- b) jejich motivace,
- c) struktura,
- d) komponentové složení,
- e) stylová charakteristika.

Identické ekvivalenty se vyznačují významovou, motivační, strukturní, komponentovou a stylistickou shodou, což znamená, že mají shodnou denotační a pragmatickou významovou složku, vztahují se ke stejnému motivačnímu modelu, jsou stejného strukturního typu a obsahují ekvivalentní lexikální komponenty, např. *být slabý/hubený jako komár* ≈ *слаб/тънък като комар*; *být tlustý jako sud* ≈ *дебел като бъчва*; *mít vlasy jako hedvábí* ≈ *коса като коприна*; *být chlu-patý jako opice* ≈ *космат като маймуна*; *být červený/začervenat se/zrudnout/zapálit se jako pivoňka* ≈ *червен/почервенея/изчервя се/пламна като божур*; *spát jako zajíc* ≈ *спя като заек*; *spát jako nemluvně* ≈ *спя като бебе*; *být krásná jako bohyně* ≈ *красива като богиня*; *poohybovat se/chodit jako automat* ≈ *движи се/ходя като автомат*.

⁵ Srov. např. typologie frazeologických ekvivalentů v pracích P. Ďurča (1989), F. Buffy (1993), E. Sekaninové (1993, s. 104–111).

Mezi uvedenými bulharskými a českými UP je vztah symetrické identické ekvivalence. V souboru bulharských a českých UP se častěji vyskytují jednotky asymetrické, mezi nimiž existují jisté dílčí komponentové, strukturní nebo stylové rozdíly, které však neporušují vztah identické ekvivalence, např. *být (hezký/krásný) jako obrázek* ≈ *хубав/красив като картина/картинка*, *být utahaný jak alík/pes/čokol* ≈ *уморен като куче нес, smrdět jako tchoř* ≈ *воня/смърдя/миришиа като пор*, *být (žlutý) jako citron* ≈ *жълт/жълтна се жълтвам се като лимон*, *jíst jako bezedný* ≈ *ям като без дъно*, *třást se/chvět se (osikový) list* ≈ *треперя като лист*.

Mezi analogickými ekvivalenty existuje významová a motivační shoda, představují totiž různé komponentové realizace téhož motivačního modelu, např. *být (malý) jako svoček* ≈ *малък/дребен като фъстък* nebo *být (hubený) jako lunt* ≈ *слаб като клечка*. V uvedených příkladech se bulharská a česká UP vztahují ke stejným motivačním modelům – *malý jako [předmět malých rozměrů] → drobný*, resp. *tenký jako [předmět malé šířky] → hubený*. Ve skupině analogických ekvivalentů lze rovněž určit asymetrické jednotky. Asymetrie je zde dána etnokulturní specifikou komponentových realizací motivačního modelu v obou jazycích, např. *být silný jako Bivoj* ≈ *силен като Крали Марко*, *mít hlavu jako škopek/štoudev* ≈ *глава като крина/шеник*, *dívat se jako Honza/Kuba/Filip na jelito* ≈ *гледам като шоп в жпн разписание*.

Paralelními ekvivalenty jsou UP typu *být zdravý jako buk?* *здрав като камък*. Jde totiž o jednotky se shodným významem, jejichž motivace se zakládá na různých modelech. Výše zmíněné české UP se vztahuje k modelu *zdravý jako [objekt živé přírody]*, srov. ještě: *být zdravý jako dub*, *být zdravý jako lípa*; *být zdravý jako tuřín*, *být zdravý jako řepa*, *být zdravý jako hřib*, *být zdravý jako křen*, *být zdravý jako fík*. Bulharské přirovnání souvisí motivačně s modelem *zdravý jako [objekt neživé přírody]*, srov. ještě: *здрав като канара*, *здрав като кремък*.⁶

⁶ O motivaci UP s významem 'zdravý' v slovanských jazycích pojednává N. I. Tolstoj (Толстой 1995).

Při konfrontaci bulharských a českých UP se vyděluje také poměrně velké množství bezekvivalentních jednotek, jež lze rozdělit do dvou skupin. První skupina obsahuje UP bez ustáleného strukturního ekvivalentu identického, popř. analogického nebo paralelního, jejichž motivace se shoduje s motivací strukturně odlišných jinojazyčných obrazných výrazů. Ve většině případů jde o motivační shodu mezi UP a uzuálními jednoslovnými metaforami, např. *být jako kobykla/klisna* a *кобила* **1.** *Женската на кон.* **2.** *прен. разг. Едра и груба жена* (BTR). Druhou skupinu tvoří jednotky, jež nemají ani strukturní, ani motivační paralelu, srov. *chodit jako panskej pes* v češtině nebo *плащам като поп* v bulharštině.

Shody a rozdíly mezi bulharskými a českými UP, na nichž se zakládá typologie mezijazykových ekvivalenčních vztahů, jsou podmíněny faktory trojího druhu – konceptuálního, kulturního a jazykového. Faktor konceptuální souvisí se shodami a rozdíly mezi konvenčními konceptuálními schémata metaforické povahy (resp. mezi jejich variantami), motivujícími obrazné jazykové výrazy, včetně ustálených přirovnání.⁷ Ekvivalenty identické a analogické, vyznačující se významovou a motivační shodou, se vztahují ke stejným konceptuálním schématům, kdežto motivace paralelních ekvivalentů a bezekvivalentních UP se v některých případech zakládá na konceptuálních schématech unikátní povahy.⁸ O konceptuálně podmíněných rozdílech lze však mluvit pouze v případě, že se dané UP motivačně neshoduje s žádným ustáleným jinojazyčným obrazným výrazem odlišné struktury. Konceptuálně podmíněná je např. absence bulharských ekvivalentů u českých UP *huba/tváře jako lívanec/livance*, *tváře jako bochánky*, *tváře/ tvařičky jako buchtičky*, *tváře jako mazance*. V bul-

⁷ Podrobněji o konceptuálních metaforických schématech viz Пенчева 1998, s. 227–246. Autorka vychází z kognitivní teorie metafory G. Lakoffa a M. Johnsona a vymezuje čtyři básová konceptuální schémata, na nichž se zakládá jazyková obraznost sémantického pole „ČLOVEK“ – 1. člověk > neživý objekt; 2. neživý objekt > člověk; 3. zvíře > člověk; 4. člověk > člověk.

⁸ Unikátnost motivace je zde míněna nikoliv absolutně, nýbrž relativně, tj. pouze v rámci konfrontovaných jazyků.

harštině totiž neexistují ani UP ani jiné ustálené obrazné výrazy vztahující se k variantě konvenčního metaforického schématu,⁹ na níž se zakládá motivace uvedených jednotek a dalších obrazných výrazů v češtině, srov. *kynout 1.* *(o testě) kvašením se stávat pórovitým a tím nabývat na objemu [...]* **2.** *nabývat na objemu vůbec:* dítě jen kyne, tloustne, *dobře vypadá je tlusté;* maso na ní jen kynulo *byla tlustá;* *kyprý 1.* Objemově zvětšený a nadlehčený kynutím [...] **3.** expr. *baculatý, obtloustlý:* kynuté boky, kynutá panička (SSJČ).

S faktorem kulturním na jedné straně souvisí asymetrie identických, analogických nebo paralelních ekvivalentů, jejichž komparata jsou buď propriální povahy¹⁰, nebo pojmenovávají skutečnosti a situace z oblasti tradiční hmotné a duchovní kultury (tzv. reálie), např. *kecat jako Palackej*, *být silný jako Bivoj*, *dopadnout jak sedláci u Chlumce*, *být jako zelená sedma*, *sedět jako buchta na pekáči;* *сивея си като Симеончо, начумеря се като баба Марта, слаб като чироз, бистър като боза, стоя като пред кум* aj.

Na druhé straně faktor kulturní podmiňuje absenci ekvivalentů u jednotek, jejichž motivace se zakládá na specifické symbolické hodnotě komparata, které odráží pro dané jazykové společenství charakteristickou interpretaci mimojazykové reality buď v kontextu všedních empirických nebo mytologických a rituálních kulturních zkušeností, nebo v souvislosti s tradiční lidovou nebo moderní (autorskou) slovesností, srov. např. bulharské UP *хубава като капка*, u něhož motivující symbolická hodnota komparata vyplývá z obrazotvorných konvencí lidové folklorní slovesnosti a autorské literatury z ní čerpající.¹¹

⁹ Tady jde přesněji o unikátní variantu básového schématu neživý objekt člověk.

¹⁰ Spojitost proprií s faktorem kulturním je dána jednak tím, že poukazují ke kulturně specifickým konvencím pojmenovávání jednotlivin, jednak tím, že aktualizují zkušenosti nebo znalosti, které vyplývají z historického nebo kulturního kontextu, v němž žije dané jazykové společenství.

¹¹ Na to poukazala V. Kjuvlieva ve svém příspěvku *Естетическото възприемане на света, отразено в българската фразеология*, jež přednesla na Třetí konferenci lexikologů, frazeologů a frazeografů v Sofii r. 2004.

S působením faktoru jazykového souvisí komponentová asymetrie některých identických ekvivalentů, srov. *být (krásný/hezký) jako anděl/andělek/andělíček* a *хубав/красив като ангел/ангелче*, kde jsou rozdíly v počtu paradigmatických variant podmíněny slovtvornými specifiky nebo (*být*) *bílý jako lilie* a *бял като лилия/крин*; *bílý/bledý jako stěna/zeď* a *бял/блед като стена*, kde tyto rozdíly vyplývají z asymetrické ekvivalence lexikálních komponentů. Na faktoru jazykovém je závislá také stylistická asymetrie – česká UP obsahující komponenty s obecně českou hláskovou podobou nebo bulharská UP, v nichž vystupují výpůjčky z turečtiny, se vyznačují vyšším stupněm kolokviálnosti ve srovnání se svými ekvivalenty, např. *být/cítit se jako po vejprasku* a *чувствам се като пребит* nebo *mlčet jako pařez* a *мълча като кютук*. S faktorem jazykovým souvisí rovněž bezekvivalentnost UP, jejichž motivace se celkově nebo částečně zakládá na hláskové shodě komponentů,¹² např. *gol jako сокол*, *zet jako мед* nebo *tváře jako slabikáře*, *krajíc jako zajíc* apod.

Ve svém příspěvku jsem se pokusila o stručnou charakteristiku ekvivalenčních vztahů mezi ustálenými přirovnání v bulharštině a češtině. Otázka ekvivalence, resp. vymezení typů ekvivalentů a charakteristika faktorů ovlivňujících specifika ekvivalenčních vztahů patří mezi důležité aspekty konfrontačního popisu a výkladů frazeologických jednotek. Tento aspekt úzce souvisí jednak s problematikou překladové lexikografie a frazeografie, jednak s překladatelskou praxí. Charakteristika ekvivalenčních vztahů mezi ustálenými přirovnáními v bulharštině a češtině by se mohla stát východiskem ekvivalence těchto jednotek v rámci dvojazyčného – bulharsko-českého nebo česko-bulharského – slovníku.

Literatura

- B u f f a F., 1993, *O polskej a slovenskej frazeológii*. Bratislava.
Č e r m á k Fr., 1983, *Česká přirovnání*, [in:] *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Praha, 463–492.

¹² Vzhledem k podobným případům v ruštině V. N. Telija píše o tzv. zvukosymbolické motivaci (Телия 1996, s. 198).

- Ď u r č o P., 1989, *Motivovanost frazeologických jednotek a typologie ekvivalentov*. „Jazykovedný časopis“ 40, č. 1, s. 33–41.

- L i c h t e n b e r g J., 2001, *Die bulgarischen Phraseologismen. Auswahlbibliographie*. Frankfurt am Main.

- S e k a n i n o v á E., 1993, *Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi*. Bratislava.

- Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 1983, red. F. Čermák, J. Hronek, J. Macháček. d.1. *Přirovnání*. Praha.

- Slovník spisovného jazyka českého*. 1989, red. B. Havránek, d. 1.–8. Praha.

- Z a o r á l e k J., 1947, *Lidová rčení*. 1. vyd. Praha [reprint z r. 1996].

- Български тълковен речник*. 1995, Л. Андрейчин и др., 4 изд. доп. и прераб. от Д. Попов. София.

- К ю в л и е в а В., 1986, *Устойчивите сравнения в българския език*. София.

- П е н ч е в а М., 1998, *Човекът в езика, езикът в човека*. София.

- Р а й х ш т е й н А. Д., 1979, *О межъязыковом сопоставлении фразеологических единиц*. „Иностранные языки в школе“, č. 4, s. 3–8.

- С т о й ч е в С т., 1989, *Моноколокабилни думи като компоненти на фраземи в българския и чешкия език*. – ГСУ – ФСФ. София 79, č. 1, s. 120–174.

- Т е л и я В. Н., 1996, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва.

- Т о л с т о й Н. И., 1995, *Здрав као риба*, [in:] *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва, s. 405–411.